

פוליטיקה מרחבית ופערים בין יהודים לפלסטינים במחוזות בישראל

ינון כהן*

תקציר. מאמר זה בוחן את הדינמיקה של אי-השוויון בין יהודים לפלסטינים בكونטקסט מרחבוי (בין אזורים) בעשורים האחרונים. הממצאים מלמדים שרוב הפערים בין יהודים לפלסטינים במדדים סוציאו-כלכליים מרכזים לא פחטו ואף גדלו ברוב האזורים בישראל בין 1995 ל-2008. עוד מלמדים הממצאים שמאז 1995 הורע במיוחד מצבם התעסוקתי של התושבים הפלסטיינים בירושלים ירושלים ובנגב, שני האזורים שבהם מתארש היום תהליך אקטיבי של השתלטות על אדמות פלסטיניות. לעומת זאת, באותה תקופה השתפר מצב התעסוקה של אוכלוסיית המתנחלים בהשוואה ליודים המתגוררים בתחוםי הקו הירוק. המגמות בשיעורי הילודה – עליה בפרקון הכלול של נשים יהודיות לעומת יהודים אצל נשים פלסטיניות – מצביעות גם הן על ההצלחה (הдמוגרפия) של מפעל ההתנחלויות.

מבוא

מאמר זה בוחן שני ממדים של אי-שוויון, הממד הלאומי היהודי-פלסטיני והמדם המרחבוי האזרחי, כדי להציג תמונה עדכנית של הדינמיקה של אי-השוויון בישראל בעשורים האחרונים. המאמר מציג מגמות במדדים דמוגרפיים וסוציאו-כלכליים ליודים ולפלסטינים, לא רק בכלל המדינה אלא לפחות מחותם מגורים. לנוכח מגות אי-שוויון בין יהודים לפלסטינים בكونטקסט מרחבוי יש חשיבות רבה. ראשית, אי-השוויון בבעלות ובשליטה על קרקעות בין שתי הקבוצות הוא ממשי בולט ביותר של המדיניות הציונית, שמטרתה שליטה יהודית בישראל. דוגמה לכך היא תהליכי העירור, ההכרחי להתחפות כלכלית, חברתית ותרבותית. ישראל מסוגת 95% מ-1.683 מיליון הפלסטיינים בישראל ככאלה שగרים ב"יישובים עירוניים". אבל לפחות ממד סביר, נצרת היא המרכז האורבני הפלסטיני היחיד בישראל (ועליה אולי נספה לאחרונה גם חיפה). אין ספק שהמעמד הסוציאו-כלכלי הנמוך של פלסטיינים בישראל קשור להעדות של מרכזים עירוניים פלסטיינים. שנית, בחינת אי-שוויון בrama האזרחיית מאפשרת לבחון שיטתיות תחת-קבוצות של יהודים ושל פלסטיינים שכמעט לא נחרכו בעבר. מתנחלים יהודים בגדרה המערבית, התושבים הפלסטיינים

*

המחלקה לסוציאולוגיה, אוניברסיטת קולומביה

מאמר זה נתמך בחלוקת על ידי EPSON European Spatial Planning Observation Network (for Territorial Development & Cohesion).

אני מודה למיכאל בוריאק ולעמית לזרוס על עזרתם בניתוח הנתונים, לאנה כהן-ינאי על עזרתה בסקירה ההיסטורית, ולניב גורדון, יצחק הברפלד, יוסי הרוף, יובל יונאי, הילל כהן, נח לוין-aphaelstein, רוד קרואס, טלי קרייסטל, יהודה שנבה וסמדר שרון על העוריותם המועילות.

במזרח ירושלים והבדוים בדרךם הם שלוש תת-קבוצות של מורות תכונתיתן הייחודיות נכללות בדרך כלל בקבוצות גדולות יותר של "יהודים", "מוסלמים" או "ערבים".

לדוגמה, תעסוקה בסקטור הציבורי בענפי החינוך והבריאות היא אחד המדרדים המקובלים לרמת האינטגרציה של פלסטינים בשוק העבודה הישראלי. לפי מדד זה נראה שగברים פלסטינים הגיעו לשווון עם עמיתיהם היהודים בשוק העבודה הישראלי, אבל מצאים ברמה האזרית מלמדים שפלסטינים במזרח ירושלים לא ז呕 בלבד השתלבו בשוק העבודה בישראל, אלא שילוכם זה אף נפגע בין 1995 ל-2008. לפיכך, כדי לשפר את הבנתנו באשר להתקפות א-השוון בין היהודים לפלסטינים בישראל מן ה心境ה לנחותם ברמת המחו.

הגדרות הישראלית לאוכלוסייה ולטריטוריה הישראלית

הلم"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) אחראית על איסוף ועלא פרום נתונים באשר לאוכלוסיית ישראל ובאשר לטריטוריה הישראלית. היא עשוza זאת על סמך סקרים שוטפים, נתונים מנהליים (כגון מושם תושבים) ומפקדי אוכלוסין שנערכו ב-1948, 1961, 1972, 1983 ו-1983, והאחרון שביהם – ב-2008. הלמ"ס היא גוף משרד ראש הממשלה ולפיכך היא משקפת את המדיניות הישראלית באשר לאוכלוסייה ולטריטוריה הישראלית. לבסוף, יש השלוות על האופן שבו ישראלי סופרת את אוכלוסייתה ועל האופן שבו הנתונים נאפסים ומוסגים.

ישראל כוללת באוכלוסייתה את כל המתגוררים בשטח שבגבולות 1967, את המתנחלים בגדרה המערבית (בסוף 2013) ואת כל אלה – יהודים, פלסטינים וסורים – המתגוררים בשטחים שסופחו לישראל באופן פורמלי או מעשי במזרח ירושלים וברמת הגולן.¹ הקהילה הבינלאומית, לעומת זאת, אינה מכירה בשטחים הכבושים כחלק מדינת ישראל וגם לא בסיפוח מזרח ירושלים ורמת הגולן, ולכן רואה במתנחלים המתגוררים בשטחים שנכבשו ע"י ישראל ב-1967 חלק מן האוכלוסייה שמתגוררת במדינת ישראל. בשל האופן שבו הלמ"ס מפרסמת את הנתונים שלה, לעיתים אי אפשר לקבל אינפורמציה על האוכלוסייה הישראלית שאינה כוללת את המתנחלים, בעיקר אלה המתגוררים במזרח ירושלים, שמספרם מוערך בכ-200,000. ה-OECD (2010) כולל משום כך "הurat אזהרה" בטבלאות המדוחחות על ישראל: "מסיבות טכניות טבלה זו משתמשת בתוצאות הרשמיים הישראלים, שכולים נתונים באשר לרמת הגולן, לירושלים המזרחית ולהתקולויות הישראלית בגדרה המערבית".

הטריטוריה הישראלית מוחלקת לשישה מחוזות ועוד "אזור" אחד (מפה 1). המחוות מוגדרים לפי החלוקה המינימלית של ישראל, המשמשת משרד ממשלה וגופים ממשלתיים רבים ובכללם הלמ"ס. מאמר זה יתבסס על החלוקה למחוות ויציג את כל הממצאים ברמת המחו. ארבעה מן המחוות – דרום, מרכז, תל אביב וחיפה – הם בשטחים שנכללו בגבולות ישראל לפני יוני 1967. מהחוות צפון וירושלים הורחבו בעקבות מלחמת 1967 וכוללים היום גם את השטחים שיישראל סיפחה אליה באופן חד-צדדי ברמת הגולן ובמזרח ירושלים. "אזור" חדש, שישראל מכנה "יהודה ושומרון" ובמאמר זה יקונה "הגדה המערבית", כולל את השטחים הכבושים בגדרה, למעט כ-71

¹ עד שנת 1996 הלמ"ס אספה ופרסמה נתונים על האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים הכבושים – השנתון הסטטיסטי שהפיקה כלל פרק על "השטחים המוחזקים", ששמו שונה לאחר 1977 ל"יהודה, שומרון וועזה". הפרק היה הוופסקה לאחר הסכמי אוסלו והקמת הרשות הפלסטינית. מאמר זה לא ידוע בפלסטינים המתגוררים ברצועת עזה ובגדה המערבית, למעט תושבי ירושלים.

ק"מ מרובעים שסופחו לירושלים.²

עד 1995 המילה "ערבים" (כל וחומר המילה "פלסטינים") כמעט לא הוזכרה בשנותון הסטטיסטי לישראל, ספינת הדגל של פרטומי הלם".³ החלוקה הבסיסית של האוכלוסייה הייתה ל"יהודים" ו"לא-יהודים" ששונו לפי דת, חלוקה המזיכה את התייחסות לפלסטינים בחזרה בלפר ובכתב המנדט הבריטי, שכם כונו הפלשתינים "הקלילותalan-judaica". ב-1995, לאחר גלי ההגירה מברית המועצות לשעבר, שכלו מאות אלפי לא-יהודים, שניתנה הלם"ס את החלוקה הבסיסית של האוכלוסייה ל"יהודים ואחרים" ול"אוכלוסייה ערבית". רוב ה"אחרים" שנמננו עם היהודים הם אוטם מהגרי חוק השבות הלא-יהודית מברית המועצות לשעבר, חלקם "זורעים לא-ערבים" וחלקם חסרי דת. במאמר זה השתמש בהגדרות הללו של הלם"ס: אכלול את ה"אחרים" עם היהודים ואשווה אותם לכלל ה"אוכלוסייה הערבית", שאוთה אכנה "פלסטינים".

לפי נתוני השנתון הסטטיסטי (הלם"ס, 2014), בסוף 2013 מנתה אוכלוסיית ישראל 8.135 מיליון בני אדם, מתוכם 79.3% "יהודים ואחרים" (מהם 5.4% "אחרים") ו- 20.7% "ערבים" (מהם 84.6% מוסלמים, 8.0% דרוזים ו- 7.6% נוצרים). הלם"ס כמעט אינה מפרסמת השוואות במידדים סוציא-אקונומיים בין היהודים לפלשתינים ברמת המחו. מעט ההשואות המחוויות שכן מתפרסמות כוללות נתונים על ילודה ותמותת תינוקות. במאמר זה אערוך השוואה מוחווית על בסיס הקבצים המדגימים של שני מפקדי האוכלוסין היהודי, הcoliילם נתונים ברמת המחו לגבי יהודים ופלשתינים. החלקים הבאים של המאמר, העוסקים בהתפתחות מפת ההתיישבות הישראלית, בילדות ובתמותה, מבוססים על נתונים שפורסמו בשנתונים הסטטיסטיים. הלוחות המוצגים בשאר המאמר, המציגים פערים סוציא-אקונומיים בין יהודים לפלשתינים במחוות השונות, מבוססים על ניתוחים של הקבצים הזמינים לחוקרם של מפקדי 1995 ו-2008.

התפתחות היישובים בישראל

זמן קצר לאחר תום מלחמת 1948 נקבעה ישראל מדיניות אגרסיבית של "יהוד האדמה" דה-פקטו, לצד פעילות حقיקתית ואדמיניסטרטיבית שאיפשרה הפקעה של אדמות פלשתינים ושליטה בהן (Forman & Kedar, 2004; Yiftachel, 2006). מדיניות זו יושמה באמצעות שילוב של שתי פעולות: הפלשתינים שנשארו בישראל, כ-160,000 איש, הוגבלו לכפרים שבהם התגוררו, והמדינה השתלטה על רוב המרחב מסביב לכפרים אלו והקימה במרחב המופקע זהה יישובים יהודים. העובדה שמאז 1948 הוקמו יותר מ-700 יישובים יהודים חדשים,³ אך רק יישובים ערביים בודדים בדרום, היא אחת התוצאות של מדיניות זו.

² במאפה 1, שלא כמו במפות אחרות של ישראל, גבולות הקו הירוק בין ישראל לגדה המערבית חדים ובמורים, למעט בירושלים, שלפי המפה כוללת את השטחים שסופחו אליה ב-1967. גם הגולן, כמו ירושלים הגדולה, הוא חלק אינטגרלי מישראל במפה, דבר שאינו מפתיע שכן זהה מפה רשמית של מדינת ישראל. דבר נוסף שבולט במפה הוא שרצועת עזה צבועה בצבע זהה של גדה המערבית למאות ה"התנתקות" של ישראל מעוזה ב-2005.

³ בתחילת רבעים מן המהגרים היהודיים שהובאו לישראל לאחר 1948, בעיקר מזרחים, ישבו במושבים החקלאיים בשטחים שנכבשו במהלך מלחמת 1948, בעיקר בפריפריה בצפון ובדרום. באזוריים אלה הוקמו כמה "עיירות פיתוח" כדי שיישמו מרכזים עירוניים מקומיים. רוב עיירות הפיתוח עניות, ובמשך השנים הן סייפקו עובדי צוארון כחול לקיבוצים (האשכנזים) שבביבון.

עיר, פרולטריזציה וסרגציה מרחבית

במחצית הראשונה של המאה ה-20, בעת השלטון הבריטי, עברה החברה הפלסטינית תהליך עירוני-משמעוטי שנעוצר ב-1948 (חسن, 2009). נתח הפלסטינים שחיו בעירים גדול-מ-27.4%-ב-1922 ל-36.1%-ב-1946 (גילדר, 1987). במהלך מלחמת 1948 המרכזים העירוניים הפלסטיינים נפגעו קשה ולמעשה חוסלו – כולם, כמעט נצרת, הפכו לערים יהודיות; בלבד נשאר מיעוט פלסטיני קנן ללא בסיס כלכלי, חברתי, תרבותי או פוליטי. גורלה של האוכלוסייה הפלתינית הוכרה שנשארה בישראל לא הייתה טוב יותר. לאחר אבדון האדמות במהלך מלחמת 1948 והפקעות הקרקע עם קום המדינה עברה האוכלוסייה הפלתינית תהליכי פרולטריזציה מהיר (Rosenfeld, 1964). החקלאים הפלסטיינים, שחיו בכפרים צפופים (חלקים קלטו פליטים מכפרים שנחרסו) ונותרו ללא שטחים חקלאיים ולא בסיס תעשייתי, נאלצו לחפש את פרנסתם ביישובים ובערים היהודיות הסמכות, בעיקר כפועלם פשוטים.

היום יש בישראל 14 ערים יהודיות שיש בהן יותר מ-100,000 תושבים, אך רק שתי ערים פלسطיניות שאוכלוסייתן גדולה מ-50,000 נפש: נצרת בצפון ורחט בדרום. רחט הוקמה ב-1972 במסגרת התכנית ליישוב הבדואים ביישובי קבוע. בנגדן לנצרת, רחט חסרה מאפיינים עירוניים משמעוטים והוא שיכת לקבוצת הערים העניות ביותר בישראל. אשר ל"יישובים העירוניים" הפלסטיינים האחרים, הלמ"ס מגדירה כל יישוב שמספר תושביו עולה על 2,000 "יישוב עירוני". כך כפרים פלסטיינים רבים מסווגים כ"יישובים עירוניים" מסווגים שמספר תושביהם עולה על 2,000 נפשות, אולם למעשה הם חסרים את רוב המאפיינים הקשורים לפיתוח אורבני – תשתיות ומוסדות תרבות, חינוך וככללה – ואינם אלא כפרים "מנופחים" (Falah, 1993). לפי הסטטיסטייה הרשמית של ישראל, שיעור הפלסטיינים הגרים ביישובים עירוניים בישראל עלה מ-63.6%-ב-1961 ל-94.6%-ב-2013 (השיעורים המקוריים בקרוב יהודים היו 187.0%-180.2%, בהתאם); אולם כל שטחים אלו מלמדים הוא שב-2013 רוב רוכם של הפלסטיינים בישראל התגוררו ביישובים (99 מתוך 135) שיש בהם יותר מ-2,000 תושבים. קרוב למחצית הפלסטיינים (47.5%) גרים ביישובים שיש בהם 10,000–50,000 תושבים; זאת בהשוואה ל-23.3% מהיהודים (הLEM"ס, 2014, לוח 2.21).

לא זו בלבד שהפלסטיינים איבדו את רוב אדמותיהם; גם שטחי השיפוט של הרשות המקומית הפלתיניות קטניהם יחסית לשטחים שבשליטה רשות יהודיות, וכמעט שאינם כוללים אזור תעשייה. ביום, כ-97% מכלל השטח הבשתיי הישראלי הוא בשליטתן של רשות יהודיות Kedar (Kedar, 2006 & Yiftachel, 2006). בשני העשורים האחרונים פנו רשות מקומית פלסטינית לרשות מקרקעי ישראל בבקשת להרחב את שטח השיפוט שלהן, אך רוב רוכם של הבקשות לא נענו.⁴

סרגציה לפי לאום היא המאפיין הבולט ביותר ביותר של מערכת היישובים הישראלית. רוב היישובים

⁴ רשות פלסטיניות אין היחidot שմבקשות להגדיל את שטח השיפוט שלהן. בשנים האחרונות אנו עדים למאבקים על גבולות שיפוט בין מועצות מקומיות, שרוב תושביהן מזרחים, המבקשות להגדיל את תקופלי המסים שהן גובות באמצעות הגדלת שטח השיפוט שלהן, כך שיכלול אזור תעשייה או בסיסי צבא הממוקמים בסמוך לשטחן. באורי התעשייה שסבירם נסב המאבק קיימים מפעלים המשלימים את מסי הארנונה למועדות אחרות. רוב עובדי הצווארון הכלול במפעלים אלו הם תושבים (מזרחים) של עיירות הפטוח. העוני של עיירות הפטוח, כמו כן גם העוני של היישובים הפלסטיינים, נובע – לפחות חלקו – מגבولات שטחי השיפוט הקיימים, המשקפים את המעודד הנחות של עיירות הפטוח ושל היישובים הפלסטיינים בישראל (אזורלי, אליאסי-וידרמן, ודרמי מדר, 2009).

הם חד-לאומיים, כלומר כוללים ורק יהודים או רק פלסטינים, ומוגדרים כך בפרסומי הלמ"ס. אוכלוסייה מעורבת של יהודים ופלסטינים קיימת רק בתשעה יישובים (מתוך 1,205), וחמשה מהם היו ערים פלסטיניות שיוחדו לאחר 1948: יפו, עכו, לוד, רמלה ו חיפה, שהייתה עיר מעורבת כבר לפני 1948. גם ירושלים מסווגת בלמ"ס כעיר מעורבת מאו סיפוח מזרח ירושלים ב-1967. בערים אלו יהודים ופלסטינים כמעט אינטגרורים החיים באותו מקום, בעוד רחובות או אפילו באותו שכונות, והאוכלוסייה הפלשתינית היא מיוערת. שלושת היישובים המעורבים האחרים הם נווה שלום (יישוב קטן, היחיד בישראל, של יהודים ופלסטינים בעלי מחויבות אידיאולוגית לחיים בצוותא), מעלות-תרשיחא (עיר קטנה בת 21,000 תושבים, כ-20% מהם פלסטינים, שהפכה למעורבת בעקבות איחודם של יישוב היהודי ופלסטיני ברשות אחת⁵, ונוצרת עילית, עירית פיתוח הצמודה לנצרת הפלשתינית, שהוקמה בשנות השישים של המאה ה-20 כחלק מן התוכנית ליהود בגליל. בשנות השבעים החלו פלסטינים מנצרת ומן הכפרים הסמוכים, שצפיפות האוכלוסייה בהן גבואה מאוד, לעبور לגרור בנצרת עילית. לפי הלמ"ס, בסוף 2012 19.1% מתוך כ-41,000 תושבי העיר היו פלסטינים. לרובם הצער, ראש עיריית נצרת עילית לא ראה בההתפתחות דמוגרפית זו תופעה חיובית העשויה לקדם חיים משותפים של יהודים ופלסטינים באותו מקום, אלא פעל להפסיק את ההגירה הפלשתינית לנצרת עילית כדי שתהיה "יהודים לנצח" (אשכנזי, 2013).

החריג היחיד במדיניות כלפי תושבי ישראל הפלשתינים, דהיינו הגבלת הפיתוח של יישובים קיימים ואי-הקמתם של חדשים, היא ההערכה הרכזית של הבדואים בדרום ליישובי קבע (Yiftachel). בשנת 2013 היו במחוז הדרום כ-225,000 פלסטינים, שרובם הגadol – כ-210,000 – בדואים. לפחות 60,000 מהם מתגוררים ב-45 כפרים "בלתי מוכרים" ועוד כ-150,000 גרים בשבע עיירות (שהוקמו על ידי המדינה באזרע באר שבע) וב-11 כפרים בדואים, שוכנו להכרה בשנים האחרונות אך עדין חסרים תשתיות הקיימות ביישובים מוכרים.⁶ בשל מעמדם כישובים בלתי מוכרים, 45 הכפרים הבדואים חסרים תשתיות בסיסיות – חשמל, מים, ביוב, מרפאות ותבחורה ציבוריית. המדינה מונעת מהיישובים את השירותים הבסיסיים האלה כדי לכפות על תושביהם מעבר ליישובים מוכרים (עבאס ואלון, 2008).

רוב הפלסטינים אזרחי ישראל חיים במחוז הצפון. בסוף 2013 התגוררו במחוז זה 717,400 פלסטינים ב-83 יישובים, וזאת לעומת 66 יישובים שהתגוררו בהם ב-1961 (לוח 1).⁷ היישובים

5 ההחלטה על האיחוד התקבלה ב-1963. לפי ארגון "זוכרות", יתכן שהאיחוד נבע מן החשש שאם תרשייחא הפלשתינית תישאר עצמאית היא תגדל ותדרוש החזרות אדמות שהופקעו, והדבר יפגע בהתפתחות מעילות היהודית (זוכרות, 2006).

6 תכנית פראור-בגין משקפת את המדיניות העכשווית ביחס לבדואים ולכפרים הבלתי מוכרים. חלק מן השטחים שעיל הבדואים לפנות לפיה תכנית זו כבר מיועדים לפיתוח בסיסים צבאיים ויישובים יהודים. על התפתחות המאבק על האדמות בין המדינה לבדואים ראו Amara & Yiftachel, 2014.

7 במחוז הצפון חיים יותר מ-70% מכלל הנוצרים הערבים (הישגים הסוציאו-אקונומיים גבויים מלאה של המוסלמים). רוב הנוצרים גרים במחוז הצפון, שם הם מהווים כ-13% מהאוכלוסייה הפלשתינית. שיעור הנוצרים בכלל האוכלוסייה הפלשתינית במחוזות ירושלים, חיפה ומרכז הוא 4%, 1-3%, בהתאם. האוכלוסייה הפלשתינית במחוז הדרום כוללת רק מוסלמים. במחוז תל אביב הנוצרים הם כ-18% מהאוכלוסייה הפלשתינית, אך שם מספר הפלסטינים קטן ונמוך מ-20,000. הדrozים גרים ורק במחוזות הצפון והיפה והישגים הסוציאו-אקונומיים דומים אלה של המוסלמים יותר מאשר לאלה של הנוצרים (הלמ"ס, 2014, לוח 2.19).

ה"חדים" אינם אלא 17 יישובים שהיו "בלתי מוכרים" בשנת 1961 אך זכו להכרה עד 2013, רובם בשנות התשעים. כפי שסבירים קידר ויפתachel (2006), מפת היישובים הפלשטיינים "הוקפה" ב-1948; יישובים אלו הוקפו ביישובים יהודים וכך נוצרה "גיאוגרפיה של מובלעות" (enclaves) פלשטיינות, שבהן נשארו מרבית הפלשטיינים עד היום.

לוח 1: מספר יישובים ואוכלוסייה לפי לאום, מחוז ו שנה

	אוכלוסייה**			מספר יישובים*			שנה	מחוז
	יהודים	%	מוסה"כ	אלפים	יהודים	פלסטינים	סה"כ	
כל המחוות	88.7	100.0	2,234		109	771	873	1961
	82.1	100.0	5,612		127	1,067	1,185	1995
	79.3	100.0	8,135		135	1,079	1,205	2013
ירושלים	97.8	8.8	192		5	59	63	1961
	72.6	12.0	675		6	64	68	1995
	68.4	12.4	1,008		5	63	66	2013
צפון	57.6	15.5	337		66	229	293	1961
	49.9	16.9	947		81	329	407	1995
	46.5	16.5	1,342		83	337	417	2013
חיפה	87.0	17.0	370		23	75	97	1961
	79.4	13.2	743		23	75	97	1995
	74.6	11.7	952		19	76	94	2013
מרכז	93.4	18.7	407		14	219	231	1961
	92.2	21.7	1,216		9	226	233	1995
	91.8	24.3	1,976		9	233	240	2013
תל אביב	99.0	32.1	699		1	20	20	1961
	98.9	20.3	1,142		1	18	18	1995
	98.6	16.4	1,331		1	14	14	2013
דרום	89.3	8.0	174		0	169	169	1961
	88.7	13.4	755		7	217	224	1995
	80.8	14.4	1,169		18	231	249	2013
גדרה מערבית	-	-	-		-	-	-	1961
	100.0	2.4	134		-	138	138	1995
	100.0	4.4	357		-	125	125	2013

מקור: הלמ"ס, 2014, לוחות 2.1, 2.13, 2.15, 2.16.

* יישובים מעורבים כוללים הן כישובים יהודים והן כישובים פלשטיינים.

** אחוז היהודים במחוזות ב-1995 תוקן בכ- 0.5%-0.1%, כדי לכלול באוכלוסייה היהודית "נוצרים לא-ערבים"

(בלוח 2.15 הם כוללים עם "נוצרים אחרים", שהם חלק מהאוכלוסייה הערבית). ההתאמות מיניות שנוצרו

לא-ערבים גרו באותו מוחות שבהם גרו אנשים ללא סיווג דת.

מפת התיישבות היהודית, בעיקר בצפון, בדרום ובגדה המערבית, פרחה מאז 1948. מספר היישובים היהודיים בישראל – 1,079 בסוף 2013 (לוח 1) – הוא בין הגבוהים בעולם בהינתן גודל האוכלוסייה (Tzadia, 2008). רוב היישובים היהודיים החדשניים אינם מוגדרים כפרים או ערים; המושג "כפר" בישראל שומר ליישובים פלסטיניים. יישובים יהודים שאינם ערים מסווגים לקיבוצים, למושבים ולקטגוריה חדשה, "יישובים קהילתיים", שהם למעשה פרוורים. קרוב ל-300 יישובים חדשים, רובם יישובים קהילתיים, הוקמו בין 1961 ל-1995, כמחציתם בשטחים הכבושים בגדה, ברכוזה ובגולן ורוב האחרים בצפון ובדרום. בין 1995 ל-2013 הואט קצב ההקמה של יישובים חדשים, לפחות בתוך גבולות הקו הירוק. כמו כן אוחדו יישובים יהודים אחדים באזורי תל אביב ופורקו 21 התנחלויות ברכוזת עזה וארבע בגדה המערבית. לפיכך מספר היישובים היהודיים ב-2013 (1,079) גדול אך כמעט מ نفسه היישובים היהודיים ב-1995 (1,067).

ואולם בלוח 1, מספר היישובים בגדה המערבית בשנת 2013 אינו כולל יותר מ-100 "מאחזים" שאוטם רואה ממשלה ישראל כ"בלתי חוקים", וגם לא כמה עשרות "חוות בודדים". מקומות יישוב אלו, שמייעוטם בצפון ורובם בדרום הארץ, כוללים פחות מ-40 תושבים כל אחד ולכל אחד אין מוכרים כיישובים ואינם נכללים בספרית הלמ"ס או בלוח 1. הם הוקמו בראש ובראשונה כדי להבטיח שהאדמות שעליהם הוקמו ישארו בשליטה היהודית, שם לא כן יושבו על ידי הבדואים (Hamdan,) (2005).

ב-2013, יותר מ-3.2 מיליון תושבי ישראל (40.7%) התגוררו לאורך החוף בשטח הקטן יחסית של מחוזות מרכז ותל אביב,או כפי שנוהג לכנות שטח זה, "בין חורה לגדרה". עם זאת, ביום ריכוז האוכלוסייה במחוזות אלו קטן במקצת משנהו ב-1995 (42.0%) וקטן בהרבה מאשר ב-1961, אז יותר ממחצית אוכלוסיית ישראל הייתה בשני מחוזות אלה (לוח 1). עם צמצומו של נתח האוכלוסייה לאורך החוף, ובכלל זה גם במחוז חיפה, גדל נתח האוכלוסייה בשאר המחוזות. רוב הגידול מאז 1961 היה במחוז הדרום (מ-8.0% ל-14.4%), במידה רבה בשל הגידול באוכלוסייה הבדואית), במחוז ירושלים (מ-12.4% ל-8.8%), בעיקר בשל סיפוח מזרחה ירושלים ב-1967) ובגדה המערבית, אוצר שבו התגוררו בסוף 2013 4.4% מן האוכלוסייה הישראלית, לעומת 2.4% ב-1995 (וכמוון אף לא ישראלי אחד לפני 1967).

על אף הירידה בריכוז האוכלוסין במרכז הארץ ב-2013 לעומת 1995 (1,961), המדינה ממשיכה לתמוך ולעודד מעבר ל"פריפריה" (כפי שמכונים מחוזות צפון ודרום) ולגדה המערבית. ציפויו האוכלוסין הגובה במרכז לעומת הדרום והצפון היא אחת הסיבות לכך. אבל נראה שהסיבה המרכזית לעידוד פיזור האוכלוסין היא הרצון של ישראל לקיים ולשמר רוב יהודי לא רק בשטח ישראל בכללו, אלא גם ברמת המחוון והאזור. בין 1995 ל-2013, נשנתה היהודים (ואחרים) בכלל האוכלוסייה ירד מ-82.1% ל-79.3%, הירידה החודה ביותר – קרוב ל-8 נקודות אחוז – הייתה בדרום; לא מן הנמנע שזו היא אחת הסיבות המרכזיות לכך שבשנים האחרונות תחולך "היהודים הארץ" בדרום אגרסיבי במוחך.

הסרגציה של פלסטינים בישראל אינה נשמרת רק באמצעות הפרדה פיזית אלא גם באמצעות שלושה מוסדות מרכזיים: מערכת החינוך, שיש בה הפרדה בין יהודים לפלסטינים; הצבא, שאינו כולל פלסטינים כמעט דיוויזים ומספר זניח של מתנדבים נוצרים ומוסלמים; והסתדרות הביתחוני, בכללה, שממנו מודרים הפליטנים באופן כמעט מוחלט. לפיכך רוב הפליטנים חסרים את הרוקן, את הסיווג הביתחוני ואת הקשרים החברתיים שאינם יכולים לעמוד בהם תעסוקה בחלק גדול מן הכלכלת הישראלית – בעיקר, אך לא רק, בחברות הקשורות לשירות או בעקביפין לסקטור הביתחוני. הסרגציה

זוatta משפיעה על הפערים הסוציאו-כלכליים בין יהודים לפלאטינים, ובינם אדון בהמשך; אך תחיליה עוסק בכמה מן ההתפתחויות הדמוגרפיות המרכזיות במחוזות השונים בישראל מאז 1995 – לודה, תמותת תינוקות ומבנה אתני בקרב היהודים.

לוח 2: שיעור פרוון כולל ותמותת תינוקות 2–1000 ליחות לפי לאום, מחוז ושם

תמותת תינוקות		פרוון כולל		לאום	מחוז
2013	*1995	2013	1995		
3.4	6.9	3.03	2.94	סה"כ	
6.8	10.1	3.15	4.06	פליטנים	כל המחוזות
2.5	5.5	2.96	2.62	יהודים	
5.1	9.5	3.35	4.20	פליטנים	ירושלים
2.5	6.3	4.19	3.76	יהודים	
5.4	9.9	2.60	3.71	פליטנים	צפון
2.8	5.9	2.74	2.60	יהודים	
6.4	10.1	2.71	3.52	פליטנים	חיפה
2.7	5.8	2.38	2.13	יהודים	
5.6	7.6	3.18	4.04	פליטנים	מרכז
2.2	3.8	2.75	2.41	יהודים	
3.6	3.8	2.88	2.29	פליטנים	תל אביב
2.3	5.6	2.58	2.34	יהודים	
11.2	13.1	5.37	7.33	פליטנים	דרום
3.2	6.2	2.92	2.73	יהודים	
2.5	6.2	5.02	4.73	יהודים	גדרה מערבית

מקור: הלמ"ס, 1998 לוח 3.9; הלמ"ס, 2014, לוחות 3.11, 3.14.

* ממוצע לשנים 1996–1994.

שינויים דמוגרפיים

ילודה

הפריון הכלול (Total Fertility Rate) בישראל – מספר הילדים שהאישה הממוצעת צפויים ללדת במהלך חייה – הוא 3.03, גבוה בהרבה מן הפריון במדינות מפותחות אחרות. יש פערים גדולים בין שיעורי הפריון הכלול במחוזות השונים, והם נובעים בעיקר מן הרכיב הדמוגרפי של המחוות, ובקרבת היהודים – מרמת הדתיות.

הפריון הכלול בקרב היהודים נמוך באזורי החוף, שבו מתרכזים יהודים לא-דתיים. הפריון הנמוך ביותר בקרב היהודים הוא במחוז חיפה (2.38), אף הוא גבוה בהשוואה למדינות מפותחות, שכרכן הפריון הכלול הוא ברמת תחלפה ועומד על כ- 2.1–2.1 ילדים לאישה ומטה. אפילו רמת היילודה של נשים לא-דתיות בישראל גבוהה יחסית ואף גדרה במקצת מאז 2004 (חליחל, 2011;

(Okun, 2013). הפריון הכלול גבוהה במיוחד במחוז ירושלים (4.19) ובגדה המערבית (5.02), מהוות שביהם שיעור החדרים והדתיים גבוה במיוחד. ברוב המדינות, ובכל זאת מדינות מסוימות כמו הדר הכרמל ובצפון אפריקה, פיתוח כלכלי ובעיקר גידול בהשכלה נשים הביאו לירידה בילודה. נראה שבעשור האחרון בישראל גורמים אלו השפיעו במיוחד על נשים פלסטיניות, לפחות מכך על יהודיות. כך גם תמריצים כלכליים שליליים שאמורים להוריד את הילודה: הקיצוץ בקצבאות ילדים בשנות האלפיים השפיע יותר על פלסטיניות מאשר על יהודיות (טולידנו, זוסמן, פריש וגוטלב, 2009; Cohen, Dehejia & Romanov, 2013) ². לוח 2 מציג ירידת הדדה בשיעור הפריון הכלול של נשים פלסטיניות בין 1995 ל-2013, מ-4.06 ל-3.15. בקרב נשים בדו-יות ³ הפריון הכלול ירד משמעותית: מ-7.33 ב-1995 ל-5.37 ב-2013. לעומת זאת, באותה תקופה גידול הפריון הכלול של יהודיות מ-2.96 ל-2.62, וזאת למורות הרידה המתונה בפריון הכלול של נשים חרדיות, מ-6.84 ב-1995 ל-6.53 ב-2008 (חליחל, 2011). הגידול בפריון הכלול בקרב היהדות התרחש בכל המחוות, וכך גם הירידה בפריון בקרב הפלסטיניות.

סיבה מרכזית לכך שהפריון הכלול בקרב היהודיות לא ירד, למורות העלייה המשמעותית בהשכלה ובשיעור ההשתתפות שלהן בכוח העבודה, היא העלייה בשיעור החדרים באוכלוסייה. לפי נתוח הסקר החברתי של הלמ"ס, שיעור החדרים באוכלוסייה היהודית גדל מ-6% ב-2002 ועד לכ-9% ב-2013. הגידול בתנתן החדרים בפריון הילדה הקלה בפריון הכלול בקרב נשים חרדיות, ולצד העלייה המתונה בפריון הלא-דתית הביא לגידול בפריון הכלול בקרב כל היהודיות בישראל. אין אזכור שבו הגידול בשיעור החדרים בולט יותר מאשר בגדרה המערבית, שם רוב החדרים מתגוררים בכמה התנchatיות הומוגניות (הגדרות שבהן מודיעין עלית וביתר עלית, שמספר תושביהן 55,000 ו-42,000, בהתאמה). הגידול בפריון הכלול בגדרה – מ-4.73 ב-1995 ל-5.02 ב-2013 – נבע מהתכנסות נתח החדרים בקרב המתנchatים בתקופה זו, מכ-15% ל-30% (Gordon & Cohen, 2012). למעשה, בעשור האחרון הגידול הטבעי היה המוקור המרכזי לגידול האוכלוסייה היהודית בגדרה המערבית. זאת בגין חירף לשנות השמוניות והתשעים, שבהן רוב הגידול באוכלוסיית המתנchatים נבע מהגירה פנימית מתוך הירוק לגדרה המערבית (שם). כאמור, רמת הדתיות – ולא שיעור ההשתתפות בכוח העבודה. לעומת זאת או רמת ההשכלה – היא הגורם המרכזי להבדלים בפריון הכלול בקרב יהודיות. לעומת זאת או רמת הדתיות כמעט אינה משפיעה על הפריון (חליחל, 2011), אך יש שונות גדולות ברמת הילודה בין נשים מוסלמיות לבין נשים נוצריות ודרוזיות. הפריון הכלול של פלסטיניות נוצריות ודרוזיות הוא ברמת תחלופה, ואילו אצל מוסלמיות בכל המחוות הפריון הכלול עומד על 3.35 ב-2013 והוא במוגמת ירידת (הלמ"ס, 2014, לוח 3.13). אם מගמות אלו בשיעורי הילודה בקרב יהודיות ופלסטיניות ימשיכו בשנים הקרובות, לא ירחק היום שבו הפריון הכלול של יהודיות עלה על זה של הפלסטיניות, כפי שכבר רואים ב-2013 במחוז ירושלים ובמחוז הצפון. ואולם, עד שהשינויים בפריון הכלול יביאו לירידה בשיעור הפלסטינים בישראל מבטיח מומנטום לגידול האוכלוסייה הפלסטינית, הגיל הצעיר יותר של הפלסטינים בישראל מבטיח מומנטום לגידול האוכלוסייה הפלסטינית, למורות הירידה בשיעור הפריון הכלול של נשים פלסטיניות.⁹

8 ההנחה במאמר ובלוחות היא שככל הפלסטינים בדרום הם בדו-יות.
9 לתוצאות אוכלוסייה ארכונית טוחה בהנחהות ילודה ותמותה לקבוצות שונות באוכלוסייה הישראלית ראו פלטיאל, ספולקר, קורנילנקו ומולדונדו, 2012.

תמורות תינוקות

בשנים 1996–2013 פחת שיעור תמונות התינוקות בכלל האוכלוסייה הישראלית במחצית, מ-6.9 ל-3.4 ל-1,000 לידות. נתון זה הוא מוצע של תמונות תינוקות נמוכה בקרב יהודים וגובהה בקרב פלסטינים, במיוחד במחוז הדרום. שיעורי הצטום בתמונות תינוקות בין 1996 ל-2013 היו דומים בקרב פלסטינים ויהודים ברוב המחוות, וכך נשמרו הਪערים בין הקבוצות יציבים לאורך זמן, למעט בדרום, שם תמונות התינוקות היהודים צנחה מ-6.2 ל-3.2 אך הירידה בתמונה בקרב הבדואים הייתה מוגהה יותר: מ-13.1 ל-11.2 (לוח 2).¹⁰ העובדה שהפער בין יהודים לפלסטינים בתמונות תינוקות לא הצטמצם ואף גדל מאז 1996 מפתיעה אף מטרידה.

אתניות בקרב יהודים

בשנת 1983 מזרחים ואשכנזים בני הדור הראשון והשני היו 44%-1-40% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל, בהתאם, ו-16% הנוטרים היו בני הדור השלישי (ילדי ישראל לאב יליד ישראל) שמוצאים אתני אינו ידוע.¹¹如今 המזרחים היה נמוך במחוזות חיפה (34%) ותל אביב (39%), וגבוה במחוז הצפון (48%) ובמיזוח במחוז הדרום (62%) (סיקורון, 2004).

מאז 1990 החלוקה הבינלאומית של האוכלוסייה היהודית בישראל למזרחים ולאשכנזים אינה אידיאלית עוד להבנת המבנה האתני בקרב יהודי ישראל. לפי השנתונים הסטטיסטיים, בני הדור השלישי שמוצאים אתני אינו ידוע הפכו מקבוצה קטנה לקבוצה הגדולה ביותר בקרב היהודים בישראל: בשנים 1995, 2008 ו-2013 היו שיעוריהם 22%, 33%-1, 44%, בהתאם. גם הגעותם של כמיליון מהגרים מאז 1990, רובם מברית המועצות לשעבר, שינה את המבנה האתני בקרב היהודי ישראל. הלמ"ס אמן מסווגת את המהגרים מברית המועצות לשעבר לפחות לפוי יבשת לידתם, אך בקרב הישראלים הוותיקים הם אינם נתפסים כאשכנזים או כמזרחים וגם קליטתם בישראל אינה דומה לו של מהגרים אשכנזים ומזרחים ותיקים. הם מכונים בדרך כלל "רוסים" (וכך גם המהגרים שהובאו מאתיופיה, המכונים "אתיפים"). לפיכך, בלוח 3 מוצגת ההתפלגות האתנית של האוכלוסייה היהודית בישראל בגילים 25–49 לפי ארבע קבוצות מוצא או הגירה: מזרחים, אשכנזים, בני הדור השלישי (ובכללים "מעורבים") ומהגרים שהגיעו לאחר 1989. לפי חלוקה זו וואים שגם ב-2008 מחוז הדרום הוא האזור שבו שיעור המזרחים הוא הגבוה ביותר (46.3%) והשיעורים הנמוכים ביותר של מזרחים הם בחיפה (31.5%), בגדה המערבית (32.3%) ובתל אביב (33.0%).

¹⁰ סקירה עדכנית על אי-שוויון בתוחלת חיים ובתמותה בין יישובים, בין מחוזות ובין יהודים לפלסטינים ראו אברבוך ובנוי, 2013.

¹¹ הלמ"ס מגדרה את המוצא האתני של יהודים לפי יבשת לידה; לילדי ישראל מוגדר המוצא האתני לפי יבשת הלידה של האב. ילדי ישראל לאבות ילדי ישראל מוגדרים כבעלי מוצא "ישראל". הסטטמאות על יבשת לידה כאינדיקטור היחיד לקביעת מוצא, לצד ההחלה לעקב אחרי יבשת לידה דור אחד בלבד, מביאה להיעלמות המוצא האתני שאנו ישראלי מן הסטטיסטיקה הרשמית תוך שני דורות מן ההגירה, או 50 שנה לערך. פלסטינים ישראלים מסווגים רק לפי דתם ולא כבעלי מוצא "ישראל" גם אם אבותיהם היו בישראל/פלסטין דורות רבים.

לוח 3: מבנה אתני של האוכלוסייה היהודית בגילים 25–49 לפי מחוז ושם (ב אחוזים)

מחוז	אתניות	1995	2008
סה"כ		100.0	100.0
אשכנזים		20.4	30.7
מזרחיים		37.9	45.4
דור שלישי ומעורבים		20.7	9.1
מהגרים		21.1	14.8
אשכנזים		20.5	30.7
מזרחיים		37.0	43.3
דור שלישי ומעורבים		24.2	15.4
מהגרים		18.2	10.6
אשכנזים		17.3	27.3
מזרחיים		42.7	46.6
דור שלישי ומעורבים		16.9	7.9
מהגרים		23.1	18.2
אשכנזים		23.2	36.1
מזרחיים		31.5	37.0
דור שלישי ומעורבים		19.0	8.3
מהגרים		26.3	18.6
אשכנזים		20.8	32.5
מזרחיים		39.4	47.6
דור שלישי ומעורבים		21.2	8.0
מהגרים		18.6	11.9
אשכנזים		24.0	34.8
מזרחיים		33.0	43.0
דור שלישי ומעורבים		26.1	11.4
מהגרים		16.9	10.8
אשכנזים		12.9	17.4
מזרחיים		46.3	54.3
דור שלישי ומעורבים		10.5	4.3
מהגרים		30.4	24.0
אשכנזים		23.0	35.7
מזרחיים		32.3	41.3
דור שלישי ומעורבים		27.9	11.6
מהגרים		16.7	11.4

מקורה: נתוח של מפקדי האוכלוסין לשנים 1995–2008.

הגדרות:

אשכנזים - נולדו באירופה, אמריקה או אוסטרליה, או נולדו בישראל להורה אחד לפחות שנולד ביבשות אלו ולאף הורה שנולד באסיה או באפריקה.

מזרחים - נולדו באסיה או באפריקה, או נולדו בישראל להורה אחד לפחות שנולד ביבשות אלו, ולאף הורה שנולד באירופה, באמריקה או באוסטרליה.

דור שלישי ומעורבים - נולדו בישראל להורים ילידי ישראל, או שאחד ההורים נולד באסיה או באפריקה והשני באירופה, באמריקה או באוסטרליה.

מהגרים - ילידי חוץ שהיגרו לישראל לאחר 1989 (ילידי חוץ שהגיעו לישראל לפני 1989 מסווגים כמזרחים או אשכנזים לפי יישות לידתם).

בנוי הדור השלישי, שבשנת 2008 היו כחמיישת מן האוכלוסייה היהודית בגילים 25–49, צעירים יותר מאשר היהודים בישראל ולכון מהווים נתח גדול יותר מן האוכלוסייה בגדה המערבית ובירושלים, אך גם במחוז תל אביב. באותה העת גם המהגרים החדשים (ילדי ח"ל שהגיעו לישראל מאז 1989) היו כחמיישת מן האוכלוסייה היהודית והתרכו במיעוד במחוזות דרום (30.4%) וחיפה (26.3%) ופחות מכך בשאר המחוזות, כולל בגדה המערבית (16.7%). נמצא זה לעומת אחד עם מחקרים קודמים,¹² אך לא עם האמונה הרווחת שמהגרים מברית המועצות הגיעו לשבער ומאתיפות מתרכזים בתナンחוויות בשטחים הכבושים בשיעורים הגבוהים משיעורם באוכלוסייה. מהגרים ממערב אירופה ונעיקר מצפון אמריקה מתרכזים בירושלים ובגדה יותר מאשר במחוזות אחרים.(Cohen, 2009)

לוח 4: רמת השכלה בקרב בני 49–25 לפ"א לאותם, מוחז וธนา (באחוזים)

מחוז		וואס		ונם		ונם		ונם		ונם	
		ונם		ונם		ונם		ונם		ונם	
		ונם		ונם		ונם		ונם		ונם	
2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995
סה"כ		56.9	53.7	30.4	20.6	59.2	57.3	34.4	23.2	59.1	54.9
כל המוחוזות		37.6	57.1	14.4	7.5	48.0	35.4	18.2	12.7	43.0	35.4
יהודים		6.4	19.5	2.1	1.1	5.7	1.2	2.8	1.3	5.3	1.9
פער**		-31.2	-37.6	20.0	15.7	21.9	11.2	32.8	29.3	48.9	34.9
יהודים		38.9	51.9	12.7	7.5	51.9	43.0	35.4	18.2	43.0	35.4
ירושלים		4.1	15.4	29.3	15.7	15.4	6.3	55.3	32.8	63.1	55.3
צפון		35.8	59.1	6.1	2.1	59.1	48.9	34.9	15.3	48.9	34.9
יהודים		7.1	21.2	17.8	6.1	21.2	6.7	60.9	27.1	65.7	60.9
חיפה		32.8	54.2	7.3	2.1	54.2	53.4	38.4	13.8	53.4	38.4
יהודים		7.3	18.9	25.2	12.2	18.9	5.7	56.0	35.5	56.0	55.3
מרכז		32.2	55.1	6.3	2.1	55.1	56.2	38.6	11.6	56.2	38.6
יהודים		6.3	19.5	23.3	12.2	19.5	5.6	57.2	38.0	57.2	55.6
תל אביב		39.2	44.7	12.2	7.3	44.7	47.1	43.2	13.7	47.1	43.2
יהודים		5.7	19.0	24.9	12.2	19.0	5.3	56.1	40.6	56.1	53.8
דרום		56.4	72.7	3.7	2.1	72.7	35.8	23.6	7.7	35.8	23.6
יהודים		9.5	24.4	16.8	12.2	24.4	6.7	58.7	23.4	58.7	67.1
גדה מערבית		2.2	9.4	29.4	16.8	9.4	6.0	61.3	31.9	61.3	66.0
יהודים											

מקור: נתוח של מפקדי האוכלוסין בשנת 1995 ו-2008.

* בעלי 11–12 שנים ליום כלולים יחד בקובץ הנתונים.

** הפער מחושב בנקודות אחוז: אחוז היהודים פחות אחוז הפליטנים.

מגמות בפערים סוציאו-כלכליים בין יהודים לפלאטינים

השכלה

במדיניות מפותחות, בישראל בכללן, השכלה היא האינדיקטור העיקרי למעמד סוציאו-כלכלי – להשכלה יש מתאם חיובי גבוה עם השתתפות בכוח העבודה, עם מידת יוקרתו של משלה היד ועם שכר. השכלה האוכלוסייה במרכז גובה יותר מן השכלה בדרום ובצפון. זאת לא רק משום שפלטינים, שהשכלתם נמוכה יותר, מתרכזים במחוזות הצפון והדרום; גם בקרב יהודים בלבד, שיעורם של בעלי תואר אקדמי – רמת השכלה שהפכה בשני העשורים האחרונים להכרחית לשם קבלת משרות רבות של צווארון לבן – נמוכה משמעותית במחוז הצפון ובמיוחד במחוז הדרום, בהשוואה לשאר האזורים. כמו כן, הפער בין המרכז לפריפריה גדול בין השנים 1995 ל-2008. כך, למשל, גדל הפער בין מחוז הדרום למחוז המרכז. בשנת 2008 עמד הפער זה על 14.6 נקודות אחוז (23.4% מני היהודים היו בעלי תואר אקדמי בדרום, לעומת 38% במרכז), אך בשנת 1995 הפער היה נמוך יותר ועמד על 6.5 נקודות אחוז בלבד (23.3% במחוז המרכז).

פלסטינים אינם לומדים באותו בתיה ספר שביהם לומדים יהודים והתקציבים המופנים לבתי הספר היהודיים נדיבים יותר מלאה המופנים לבתי ספר בחינוך הערבי. האוניברסיטאות והמכינות בישראל אין מכירות בתעודות הבגרות המוענקות במזרחה ירושלים, ואין בישראל אוניברסיטה שבה שפת ההוראה היא ערבית. קרוב לוודאי שגורמים אלו משפיעים על השכלה הפלטינית, הנמוכה משמעותית מהשכלה היהודים, אך קשה לאמוד עד כמה משפיעים הגורמים הללו על הפער בהשכלה בין שתי הקבוצות.

בשנת 1995 קרוב ל-60% מהפלסטינים בגליל 25–49 (ויותר מ-70% בקרב הבדואים בדרום) לא סיימו 11 שנות לימוד, בהשוואה לפחות 20% אצל היהודים. רק ל-7.5% (בדרום) לא סיימו 11 שנות לימוד, והן בקרב פלאטינים, אך אף שכשת הקטגוריות ההשכליות הנמוכות צומצם הפער בהשכלה, בהשכלה הגבוהה הפער הזה הורחב דוקא ועלה מ-15.7 נקודות אחוז ב-1995 ל-20 נקודות אחוז ב-2008. מוגמה זו – צמצום הפער ברמות ההשכלה הנמוכות והרחבתו בהשכלה הגבוהה – קיימת ברוב המחוות.

שיעור השתתפות בכוח העבודה

הפערים בין האזוריים בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה נבעים במידה רבה מנתהי האוכלוסייה של נשים פלטיניות ושל גברים חרדים, שנכון בקרב קבוצות אלו שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה נמוכים במיוחד. שיעור ההשתתפות הכללי הנמוך ביותר ב-2008 היה בצפון, שם הפלטינים הם יותר ממחצית האוכלוסייה, ובמוחוז ירושלים, שבו הפלטינים הם קרוב לשני שליש מן האוכלוסייה והחרדים גם הם חלק ניכר ממנה (כשליש מן האוכלוסייה היהודית, לפי הסקר החברתי של הלמ"ס) ושיעור השתתפותם בכוח העבודה נמוך אך איינו ידוע.

כפי שראוי בלוח 5, ב-2008 78.2% מכלל הישראלים בגליל 25–49 השתתפו בכוח העבודה, ככלומר עבדו או היו מובטלים שחיפשו עבודה. שיעור זה הוא ממוצע של שיעורי השתתפות גבוהים יחסית של גברים יהודים (85.2%), גברים פלאטינים (79.4%), נשים

יהודיות (82.8%) ושיעור נמוך מאוד של נשים פלسطיניות (30.6%).¹³ הופיע בין שיעורי ההשתתפות של נשים פלسطיניות להה של שאר הקבוצות דומה בכל המחוות למעט מהוו תל אביב (אך שם הנתונים פחותים מאיןם שכן הם מכוונים על מספר קטן של פלسطיניות). בין 1995 ל-2008 עלה שיעור ההשתתפות של פלسطיניות יהודיות בכ-7 או 8 נקודות אחוז, ולפיכך הופיע בין הקבוצות לא השתנה משמעותית. הגידול החד ביותר בהשתתפות בכוח העבודה בקרב פלسطיניות נרשם בצפון (מ-23.2% ל-34.8%) ואכן, שם ירד הופיע בשיעורי השתתפות בין יהודיות לפלسطיניות בכ-7 נקודות אחוז. הפערים בשאר המחוות נותרו יציבים יחסית. אפיילו במחוז הדרום, שם שיעור ההשתתפות של הפלسطיניות בכוח העבודה ב-1995 היה הנמוך ביותר (11.5%) ולאחריה צפוי לעלות משמעותית (בשל "אפקט הרצפה"), לא צומצם הופיע בין שתי קבוצות הנשים ואך גדל ב-3 נקודות אחוז. שיעור ההשתתפות הנמוך של נשים פלسطיניות בכוח העבודה נובע בחלוקת מחוסר במקומות תעסוקה ביישובים פלسطיניים ומהעדר תחבורה ציבורית סדירה בהם, וגם מנורמות נגד תעסוקת נשים בקרב הפליטים.¹⁴

בניגוד לנשים פלسطיניות, שיעורי ההשתתפות של גברים פלسطינים בכוח העבודה ירדו או נשמרו יציבים בכל המחוות (למעט במחוז ירושלים), קרוב לוודאי בשל הזדינות האוכלוסייה הפלسطינית בתקופה זו (אף שהאוכלוסייה הפלسطינית עדין צעירה מאוד, היא התבגרה מאז 1995). גברים פלسطינים נוטים לעזוב את עבודותיהם בגיל צעיר יחסית מכיוון שרבים מהם מועסקים בעבודות פיזיות תוכעניות (ישיב וקלינר קסיר, ; 2013 Sa'di & Lewin-Epstein, 2001). בקרב יהודים, ברוב המחוות לא היה שניי משמעות בשיעור השתתפות הגברים בכוח העבודה. ואולם בירושלים ובגדה ירדו שיעורי ההשתתפות של גברים יהודים ב-5 ו-10 נקודות אחוז בהתאם, קרוב לוודאי בשל הגידול באוכלוסיית החרדים במחוות אלו מאז 1995. כך ארעה שבשנת 2008, שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים בירושלים ובגדה היה גבוה מזה של גברים, מצב האופייני ליישובים שבהם נתח החרדים גבוהה במיוחד.

חלק מן המשתתפים בכוח העבודה הם מובטלים. נשים, בעיקר פלسطיניות, סובלות מאבטלה יותר מאשר הקבוצות. בלוח 5 אפשר לראות כי ב-2008, כשהשיעור האבטלה הכללי היה 5.9%, נשים פלسطיניות במחוות צפון, חיפה וدرום סבלו משיעורי אבטלה דו-ספרתיים. לעומת זאת, גברים פלسطינים (למעט בדוויים) לא סבלו משיעורי אבטלה גבוהים מלאה של היהודים. אחת הסיבות לממצא מפתיע זה הוא שאברים פלسطינים מוכנים לעסוק בעבודות קשות בשכר נמוך, בעיקר בבניה, בשירותים ובתעשייה, עבודות שרוב היהודים אינם מוכנים לבצע. עם זאת, שיעור האבטלה הגבוה בקרב גברים בדוויים (23.2%) ונשים פלسطיניות מלמד שגורמים אחרים – למשל אפליה מוסדית או אינדיבידואלית בתעסוקה – משפיעים גם הם על שיעורי האבטלה הגבוהים בקרבות אלו.

¹³ שיעור ההשתתפות של נשים פלسطיניות בכוח העבודה בישראל דומה לזו שברוב המדינות הערביות בצפון אפריקה, שהן עניות מישראל והשלת הנשים בהן נמוכה משמעותית מזו של פלسطיניות בישראל (ישיב וקלינר קסיר, 2011).

¹⁴ לסייע שבגין רוב הפליטים אין עבודות בשכר Rao ג'ארין, 2007. לדין ביקורתו העוסק בהסבירים תרבותיים לשיעור התעסוקה הנמוך בקרב פלسطיניות בהשוואה לנשים מזרחיות וראו Yonay & Kraus, 2014.

לוח 5: שיעור השתתפות בכוח העבודה ושיעור האבטלה בקרב בני 49–25 לפי לאומי, מגדר, מוזג ושנה (אחוזים)

שיעור השתתפות בכוח העבודה										מזהז	לאום	כל המוחוזות
ণשים		גברים		סה"כ		ণשים		גברים				
2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008
6.5	8.7	5.3	4.5	5.9	6.4	72.6	67.5	84.0	84.7	78.2	75.9	ס.ה.כ.
13.1	10.2	6.5	5.1	8.3	6.2	30.6	22.4	79.4	80.5	55.3	51.9	פ.ל.ס.ט.י.נ.י.ם
5.9	8.6	5.1	4.3	5.5	6.4	82.8	76.0	85.2	85.6	84.0	80.6	י.ה.ו.ד.י.ם
-7.2	-1.7	-1.4	-0.8	-2.8	0.2	52.2	53.6	5.8	5.1	28.7	28.7	פ.נ.ר.*
7.3	13.1	4.8	8.1	5.3	8.9	19.0	14.7	84.3	76.4	52.3	46.1	י.רו.ש.ו.ל.י.ם
6.0	6.8	5.2	4.6	5.6	5.7	76.4	73.8	72.9	78.3	74.7	75.9	י.ה.ו.ד.י.ם
15.1	9.6	5.8	4.2	8.6	5.3	34.8	23.2	79.6	82.2	57.5	53.1	פ.ل.ס.ט.י.נ.י.ם
8.3	8.8	6.4	4.1	7.4	6.4	81.7	77.0	85.0	87.0	83.3	81.8	י.ה.ו.ד.י.ם
11.1	12.1	3.5	4.6	5.7	6.3	35.8	26.6	82.6	84.8	59.4	56.4	ח.י.פ.ה
6.7	9.5	5.8	4.9	6.2	7.2	83.9	77.0	87.3	87.1	85.6	81.9	י.ה.ו.ד.י.ם
7.0	6.4	4.5	3.1	5.2	3.9	34.3	26.9	78.9	82.7	57.4	55.0	מ.ר.כ.ו
5.1	8.0	4.4	3.8	4.8	5.8	84.8	77.5	89.3	87.4	87.0	82.3	י.ה.ו.ד.י.ם
5.3	8.9	5.3	6.6	5.3	7.5	54.0	54.1	82.7	81.9	70.4	67.6	ת.ל. א.ב.ב
4.9	7.4	4.7	4.3	4.8	5.8	84.6	76.0	86.8	86.5	85.7	81.0	י.ה.ו.ד.י.ם
25.1	14.5	23.2	7.5	23.6	8.6	17.1	11.5	64.2	63.9	40.2	38.0	ד.רו.ם
6.5	12.4	5.4	5.2	5.9	8.6	80.5	72.1	83.5	83.2	82.0	77.6	י.ה.ו.ד.י.ם
6.4	7.0	5.0	3.3	5.8	5.1	80.5	80.6	76.3	86.7	78.4	83.6	ג.ד.ה מ.נו.ר.ב.י.ת י.ה.ו.ד.י.ם

מקור: נתוח של מדגם מפקדי האוכלוסין בשנים 1995 ו-2008.

* הערך מחושב בנקודות אחוות: אחוז היהודים פחות אחווי הפלסטינים.

משלחת יד ותעסוקה בשירותים הציבוריים

לוח 6 מציג את התפלגות משלחי הייד והתעסוקה בשירותים חברתיים (שירותים ציבוריים לשיקום לטקטרו הציבורי ויכונו להלן "שירותים ציבוריים") לפֿי לאומי ומגדר במחוזות השונים. בקרב גברים (פאנל ימוני), ההבדלים בין האזרורים השונים מתגמדים לעומת המתבדלים בין היהודים לפלסטינים בתוך כל מחוז. בשנת 2008, בכל המוחוזות, כ-60% מן הפלסטינים הם עובדי צווארון כחול, לעומת כ-47%–23% בקרב היהודים. בניגוד לכך, בכל המוחוזות (למעט הדרום) שיעור הפלסטיינים בעלי תפקידים מקצועיים, טכניים ומינהליים (פט"ם) נמוך משמעותית מזו של היהודים. שיעור העובדים היהודים והפלסטינים בסקטור הציבורי – המספק עבודות "טובות", בעיקר בתחום ההוראה והבריאות – דומה במוחוזות צפון, חיפה ומרכז, אך שונה בירושלים (שם מועסק

בו שיעור גבוה יותר של יהודים) ובדרום (שם לפלאטינים יש יתרון על היהודים). ממצא זה באשר לדרום – המלמד שישיעור גבוה יותר מן העובדים הפלסטיינים מעסיק בשירותים הציבוריים, ושיעור דומה של יהודים ושל בדואים עוסק במשלחין יד פט"מ – נובע ככל הנראה מן השיעור הנמוך של הפלסטיינים המועסקים מצד אחד, ומהצורך בעובדים בשירותים הציבוריים ביישובים הבדואים מן הצד الآخر. מכיוון שישיעור המועסקים (כלומר מי שעובדים, בניגוד למי שמסוגים כמובטלים או שאינם משתתפים בכוח העבודה) בקרב גברים בדואים נמוך מאוד¹⁵ והדרישה לעובדי שירותים ציבוריים באוכלוסייה הבדואית יציבה ואפילו גילה בשילוב הטבעי באוכלוסייה זו, שיעור המועסקים בשירותים אלו ובמשלחין יד יוקרטים מכך המועסקים הבדואים גבוהה יחסית. שיעור האבטלה הגבוה בבדואים מלמד שיש סיבות נוספות למאפייני התעסוקה הייחודיים אצלם, נוספת תחכורה ציבורית מן הCAFPIRG הבלתי מוכרים ועל אףיה מעבר למקובל נגד פלאטינים.

בקרב הנשים, שישיעור הפלסטיינות העובדות במשלחין יד יוקרטים יחסית (פט"מ) ובשירותים הציבוריים גבוהה משל יהודיות, הן בכלל המדינה והן בכל מחוז ומחו. נתוניים אלו מנוגדים לננתוניים לגבי גברים. ההסבר לתופעה זו הוא הסלקטיביות הקיצונית בכניסה לכוח העבודה, המאפיינת את הפלסטיינות, לא רק מאז 1995 אלא כבר בשנות השבעים והשמונים (Kraus, 1993 Lewin-Epstein & Semyonov, 2002). מתבגר שודך הנשים הפלסטיינות נשאות מחוץ לכוח העבודה, אלא אם השכלתן מאפשרת להן לקבל עבודה "טובה" במינהל הציבורי, בשירותים רפואיים, בשירותי הסעד ובמיוחד בחינוך, במקומות העבודה המקומיים ברובם ביישובים פלאטינים או בסמוך להם. בשנת 2010 למעלה מ-80% מהעובדות הפלסטיניות בעלות ההשכלה האקדמית עבדו בשירותים ציבוריים, לעומת זאת פחות מ-40% בקרב יהודיות בעלות השכלה דומה (Shalev & Lazarus, 2013).

נתוני 2008 המוצגים בלוח 6 מלמדים שככל שישיעור ההשתתפות בכוח העבודה נמוך יותר, וכך גבוהה יותר שישיעור המועסקות בשירותים ציבוריים (מתוך כלל העובדות). בירושלים ובדרום, שם ישיעור הנשים הפלסטיינות השכילות לכוח העבודה הוא הנמוך ביותר (פחות מ-20% ב-2008, לפי לוח 5), שישיעור המועסקות בשירותים הציבוריים הוא הגבוה ביותר (כ-76% בירושלים וכ-84% בדרום לעומת כ-60-65% במחוזות צפון, חיפה ומרכז). ברור אפוא שהגידול בשיעור הנשים הפלסטיינות המועסקות בסקטור הציבורי מאז 1995 (והירידה בשיעור זה בקרב היהודיות) אינו ראה לשילוב גובר של נשים פלאטניות בשוק העבודה הישראלי, אלא הוא משקף בעיקר את חוסר התעסוקה ביישובים פלאטניים ואת המגבלות והחסמים על תעסוקת פלאטניות בענפים אחרים של הכלכלת הישראלית, שאינן קשורות לשירותים חברתיים בסקטור הציבורי. כך, אף שרמת השכלתן של הפלסטיינות עלתה, יכולתן לעבוד מחוץ להמה

¹⁵ מכיוון שרק 64.2% מן הגברים הבדואים בגילים 25-49 משתתפים בכוח העבודה ו-23.2% מהם מובטלים (לעומת כ-6% מובטלים בקרב גברים פלאטינים במחוזות אחרים), רק כמחצית הגברים הבדואים בגילים אלו היו מועסקים בשוק העבודה הישראלי ב-2008. זאת ועוד, חלק מן הגברים הבדואים שאינם עובדים התייחסו למצבם עבודה והלמ"ס אינה מגדירה אותם "מובטלים" אלא "לא משתתפים בכוח העבודה", אף שלמעשה הם מובטלים. שישיעור האבטלה אצל הבדואים הגרים ביישובים בלתי מוכרים גבוהה יותר מאשר אצל הגרים ביישובים מוכרים, אך חשוב לציין שאינן הנתונים באשר לתושבי הCAFPIRG הבלתי מוכרים אינה גבוהה וכן נתוניים אלה אינם מוצגים כאן.

לוח 6: אחוז המועסקים בשירותים ציבוריים* ובמשלחי יד וסרגציה במשלחי יד**
בקבב בני 25–49, לפי לאום, מגדר, מחוז ושנה

נשים										גברים												
משלח יד					משלח יד					משלח יד					משלח יד							
עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי	עמך כלכלי				
צווארון כחול / סרגציה	פט"מ צווארון כחול / סרגציה	צווארון כחול פט"מ צווארון כחול / סרגציה																				
2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008	1995	2008				
9.9	14.8	43.4	37.1	41.9	44.7	36.5	47.6	38.1	30.0	15.8	15.3	29.9	24.3	23.3	17.3	1.0	-0.2	פער***				
13.9	26.6	51.2	42.2	65.2	57.0	60.9	67.9	19.1	15.6	15.0	15.5	17.7	12.8	29.8	24.3	12.4	13.8	ירודים				
9.5	14.2	42.8	36.9	40.0	44.0	31.0	43.6	42.4	32.9	16.0	15.3	-4.4	-12.4	-8.4	-5.3	-25.2	-13.0	סרגציה				
20.2	16.5					38.5	31.8					10.7	17.3	62.5	55.5	75.9	70.0	62.2	64.3	ירודים		
13.0	26.2	51.1	42.9	64.4	57.2	60.0	68.6	19.8	15.6	15.7	16.3	16.3	22.3	36.9	33.5	42.2	47.4	16.0	26.1	פליטים		
16.3	22.3					42.0	54.0	33.0	25.2	15.6	15.0	13.3	14.2						10.1	13.0	פליטים	
13.1	9.7					18.1	14.6					16.0	26.1	45.8	36.3	62.3	52.2	60.4	66.0	20.5	17.3	דיפה
23.2	13.2					27.7	23.2					10.1	13.0	42.1	38.2	41.9	45.7	32.7	42.8	42.7	36.0	יודים
24.3	38.2	29.4	26.6	37.7	37.5	57.0	66.5	16.5	14.1	5.5	5.6	27.9	17.7			36.6	31.3	23.2	13.2	סרגציה		
6.6	10.3	44.9	36.0	30.3	34.7	23.0	36.2	49.0	36.4	12.4	11.8	19.0	31.2	46.4	42.5	60.0	60.2	65.1	73.6	מרכז		
27.9	17.7					34.0	30.3					8.4	12.9	43.8	37.6	37.8	44.7	28.5	42.3	44.7	34.7	יודים
7.5	36.5	67.8	38.1	83.8	53.0	58.9	69.8	25.7	20.1	24.3	21.1	15.5	23.9	34.4	31.8	42.0	44.2	46.7	58.8	דרום		
15.5	23.9					12.2	11.1					18.9	33.3							16.1	14.5	סרגציה
4.7	9.6	51.6	44.5	59.9	58.3	25.9	37.8	49.0	38.2	31.0	24.1	גודה	יהודים								גודה יהודים	

מקור: נתוח של מפקדי האוכלוסין בשנים 1995–2008.

* שירותים ציבוריים כוללים את כל המועסקים בענפים הבאים: מינהל צבורי, בריאות, חינוך ושירותי רווחה וסעד.

** מדד הסרגציה מתיחס לשרגציה במשלחי יד בין יהודים לפלייטינים בכל מהווים ונע בין 100 (סרגציה

מוחלטת) ל-0 (אין סרגציה), בחישוב של שלושה משלחי יד וחביבים: עובדים פרופסיאונליים טכניים ומנהליים

(פט"ם), עובדי צווארון כחול ועובד פקידות ושירותים, שהנתונים לגבייהם אינם מוגבלים כאן אך הם משלימים

ל-100 בכל קבוצה. לדוגמה, בשנת 2008 19.1% מהגברים הפליטינים המועסקים בכלל המדינה עסוקו

במשלחי יד פט"ם, 60.9% עובדים מקצועיים ובעלי מקצועים (צווארון כחול), ו-20% הנוטרים עסקו

במשלחי יד של פקידות ומכוורות. באותה שנה רמת הסרגציה במשלחי יד בין יהודים ופליטינים היא 29.8.

*** הפער מוחושב בנקודות אחוריו: אחוז היהודים פחות מאשר הפליטינים.

שמכונה "שוק העבודה המוגן" (Lewin-Epstein & Semyonov, 1993) במובלעות הסקטור הציבורי לא השנתה הרבה בעשוריים האחרונים.¹⁶

משמעותם של נשים פלסטיניות היו רק חלק קטן מאוד מכוח העבודה הפלסטיני – פחות משליש ב-2008 ועוד פחות מכך בשנת 1995 – הממצאים המוצגים בלוח 6 לגבי גברים דומים יותר לממצאים באשר לכלול כוח העבודה הפלסטיני, כולל הן נשים והן גברים. לפיכך, מכאן ואילך יתמקד פרק זה בגברים. סרגנציה במשלחן יד בין יהודים לפלסטינים פירושה ריכוזם במשלחן יד שונים, והוא נמדדת לדוב באמצאות אינדקס שערכיו נעים בין 0 (אין סרגנציה) ובין 100 (סרגנציה מוחלטת). הערך של האינדקס מלמד מהו אחוז הפלסטינים (או היהודים) שצרכיהם לשנות משלה יד כדי להגיע לביטול מוחלט של הסרגנציה. לוח 6 מלמד שהסרגנציה בכלל המדינה בשלושה משלחן יד רחבים – פט"מ, צווארון כחול וכל שאר משלחן יד, רוכם צווארון ורוד וגון מכירות ופקידות – עלתה באופן מתון מ-24.3 ב-1995 ל-29.8 ב-2008. רמת הסרגנציה הנמוכה יחסית במחוזות הצפון והדרום, שבהם מחוזות עניים, אינה נובעת משילוב מוצלח במיזוגם של פלסטינים במחוזות אלה, אלא בעיקר מכך שרבים מן היהודים בפריפריה הם עובדי צווארון כחול, משלחן יד הנפוץ ביותר בקרב פלסטינים, ללא קשר למחוז מגוריהם.

כאמור, תעסוקה בשירותים חברתיים בסktor הציבורי היא הממד התעסוקתי היחיד שבו יש שוויון בין גברים יהודים לפלסטינים, הן בכלל המדינה והן ברוב המחוזות, גם ב-1995 וגם ב-2008. עבודות בשירותים הציבוריים קיימות ביישובים פלסטיניים – במערכת החינוך, במינהל הציבורי ובשירותי הבריאות המקומיים – ואף בתתי חולמים, שהם קרוב לוודאי הסקטור האינטגרטיבי ביותר בישראל. בסktor זה, פלסטינים (ופלסטיניות) בעלי השכלה גבוהה מוצאים עבודה במשלחן יד יokers ועובדים רפואיים, כמרפאים בעיסוק, כפיזיותרפיסטים וכאחים מוסמנים. מי שאינו בוגרי אוניברסיטה מועסקים גם הם בתתי חולמים בעבודות פשוטות כגון עמידת נקיון ומשק, טכנאות ופקידות. כל אלה מטפלים בחולמים משתי קבוצות הלאים במצוותם עםיתיהם היהודים. ואולם בנושאים אלה ירושלים שונה מכלל המדינה: ב-1995 וב-2008 הפער בירושלים בין היהודים לפלסטינים בתעסוקה בשירותים ציבוריים עמד על 15 ו-18 נקודות אחוז, בהתאמה, לעומת שוויון ברוב שאר המחוזות. גם הפער בשיעור העובדים במשלחן יד יokers (פט"מ) היה גבוה משמעותית בירושלים מאשר ברוב שאר המחוזות. זאת ועוד, הפער בין יהודים לפלסטינים במדדים אלו – משלחן יד יokers ועיסוק בסktor הציבורי – גדל מ-1995 בירושלים יותר מאשר ברוב שאר המחוזות (הפער גדל משמעותית גם במחוז תל אביב). עקב לכך, מיד הסרגנציה בירושלים גדל מ-38.5 ב-1995 והגיע ל-39.5 ב-2008, הערך הגבוה ביותר במדינה, יותר מכך ערך המדד בצפון. אין ספק אפוא ששילובם של תושבי הפלסטינים של ירושלים בשוק העבודה המקומי רק הציגם מאז 1995.

גורם נוסף להסביר את נחיתותם התעסוקתי של גברים פלסטינים בזירה ירושלים יחסית לפלסטינים במחוזות האחרים. אפשרות אחת היא שהחלטה הישראלית שלא להכיר בתעודות אקדמיות של אוניברסיטת אל-קודס, ספינת הדגל של מוסדות ההשכלה במדינה

¹⁶ על החשיבות הגוברת של מדינת הרווחה כספקית תעסוקה לנשים פלסטיניות, בעיקר משכילות, ראו Shalev & Lazarus, 2013. כך למשל, הם מצאו שגם סוף שנות השמונים רוב הגידול בתעסוקת נשים פלסטיניות היה בשירותים חברתיים. לנוכח כלכלן של נשים פלסטיניות בשוק העבודה בישראל ראו ישב וקלינר כסיר, 2011.

ירושלים, גורמת לכך שאלפיים מבוגרים אינם יכולים לקבל עבודות פט"מ המצריכות תעודות אוניברסיטאיות, בעיקר בסקטור הציבורי.

סיבות אפשריות נוספת הן מעמדם של הפליטנים בירושלים כתושבים שאינם אזרחים, והתחרות על משרות בסקטור הציבורי בירושלים עם רכיבים מן המתנחלים הגרים בסביבות העיר. גורם אפשרי אחר הוא ייחודה של הסקטור הציבורי בירושלים, אשר נוסף על המשרתות הציבוריות ברמה המקומית כבשאר המחוות יש בו גם משרד ממשלה, שביהם יש מסורת מושרשת של אפליה מוסדית נגד העסקת פלסטינים.¹⁷ זאת ועוד, בשעה שהליך מהחולות ההעסקה בשירותים הציבוריים ברמה המקומית מתאפשר על ידי עובדים פלסטינים, יהודים הם שמקבלים את רוב החלטות באשר לשכירת עובדים חדשים במשרדי הממשלה. לרבים מآلלה יש דעות קדומות נגד פלסטינים והם נוטים להפלותם מסיבות שונות, וביניהן מכיוון שרואים בהם "סיכון ביטחוני". ואכן, שיעור הגברים הפליטניים בסקטור הציבורי בירושלים דומה לשיעורם באזורי המרכז ונמוך אך במעט מן השיעורים במחוזות חיפה וצפון; אולם במחוז ירושלים קיים פער גדול הרבה יותר בין תעסוקת היהודים לפלאטינים בסקטור הציבורי, והוא נובע בעיקר מן השיעור הגבוה יותר של

היהודים בסקטור זה, המועסקים קרובה לוודאי במשרדי הממשלה.¹⁸

לרוע המזל, אין אפשרות לבחינה אמפירית קפדנית של הסברים אלו, שאנו מתיישבים עם הנתונים (המוחעים) הקיימים, אך כמובן אינם מוכחים אותם. כך או אחרת, העובדה הבולטת העולה מן הנתונים היא שמצוות התעסוקתי של הפליטנים תושבי מזרח ירושלים לא השתפר ואף החמיר בשנות האלפיים, לא רקיחסת ליהודי מחוז חיפה וצפון, אלא גם יחסית לפלאטינים במחוזות אחרים. בשעה שהרעה הרעה במצוות התעסוקתי של הפליטנים בירושלים, אוכלוסיית המתנחלים פרחה. מאז 1995 צמה שיעור העובדים השירותים הציבוריים בגדרה ב-6.9. נקודות אחוז (לעומת יציבות בשאר המחוות) והגיע ל-31% ב-2008, ערך דומה לשיעורם בירושלים; גם בקרב הנשים היהודיות מובילות המתנחלות בשיעור העובדים בשירותים ציבוריים. היחס בקרב המתנחלים בין השיעור העוסק במשלחין יד יקרתיים ובין אלה שעוסקים במשלחין יד של צווארן כחול דומה זהה שבקרב יהודים בירושלים ובתל אביב, וגדל בין 1995 ל-2008. עם הגידול באוכלוסיית המתנחלים גדל גם מספר העובדים הנדרשים לאיש את העבודות בשירותים הציבוריים המפותחים שהוקמו בגדרה (בין השאר כדי לתמוך יהודים ממחוזות אחרים לעובד לשם), וקטן השיעור של המתנחלים העובדים במחוזות אחרים: בשנת 1995, כשני שלישים מכלל המתנחלים והמתנחלות המועסקים בסקטור הציבורי עבדו מחוץ לגדרה, רובם ככל הנראה במחוז ירושלים, אך ב-2008 ירד שיעור זה

17 הממשלה מודעת להדרה זו; כך עולה מן העובדה שבוחלות ממשלה שונות, החל ב-2004, היא פועלת כדי להגדיל את מספר הפליטנים המועסקים במשרדי הממשלה.

18 אפשר לכואזה לטעון שהסבירים אלו אינם מתיישבים עם העובדה שרוב הפליטנים בירושלים מועסקות בשירותים ציבוריים. ואולם אין לשnochה שמדובר במספרים קטנים יחסית של נשים, בשל שיעור ההשתתפות בעבודה הנמוך במיוחד של נשים פלטייניות בירושלים. כמו כן, אפשר לטעון שרבים מן הגברים הפליטנים במערב ירושלים מועסקים בראשות הפליטנית מוחץ לירושלים, וכך אינם נכללים באומדי הלמ"ס כעובדים יהודים. ברום, קשה להאמין שלא פניו הדברים, שכן שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של גברים פלטיינים במערב ירושלים גבוהים במיוחד וכוללים רק מספר קטן (פחות מ-1%) של עובדים ב"חול", רובם לנראה בשטחי הרשות הפלסטינית, אשר בסטטיסטיקה הרשמית נחות מוחץ לישראל.

אל מתחת ל-50%.¹⁹ התפתחויות אלו משקפות הן את העדרו של סקטור פרטי יהודי משמעותי בגדה והן את הגידול במסורות הוראה, בריאות ושירותים ציבוריים אחרים בתנכלויות.

סיכום

למדיניות המרחבית של ישראל יש ארבעה מאפיינים המשפיעים על מפת ההתיישבות הישראלית. מאפיינים אלו קשורים זה לזה ובמוצאת השנים השתו מעת מואוד; הם שיצבו את המדיניות המרחבית של ישראל ב-1967 שנותיה, בכלל זה מפעל התנהלות הישראלית בשטחים שנכבשו ב-1967. המאפיין הראשון הוא מדיניות יהוד האדמה. מטרה זו מושגת באמצעות הגבלה הקמתם של יישובים פלסטיניים חדשים והגבלה השתח הנמצא בשליטה או בבעלות פלסטינית. הקפההה המעט מוחלטת של מפת ההתיישבות הפלשתינית מאז 1948 עומדת בניגוד חד לפירחה של מאות יישובים יהודים, בעיקר בצפון המדינה, בדורמה ובגדה המערבית – אזורים שבהם היהודים הם מיעוט או שיעורם באוכלוסייה האזורה ירד בשנים האחרונות.

המאפיין השני המשפיע על מפת ההתיישבות הוא הניסיון, שלא תמיד מצליח, ליזור ולshedrobם היהודי מוצק רק בכל המדינה (שלפי הגדרת ישראל כוללת גם כ-71 ק"מ מרובעים של הגדה שסופחו לירושלים) אלא בכל מהוז וככל אзор בה. מאפיין שלישי הוא הסרגזיה הקיצונית בין יישובים יהודים לפלשתינים, המתחבطة בכך שיותר מ-99% מ-2,051 היישובים בישראל הם חד-לאומיים לחולטי – לגמרי היהודיים או לגמרי פלשתיניים. גם מאות היישובים שאינם כלולים במניין היישובים הם חד-לאומיים – יישובים קתניים בגליל ובנגב, מאהזים בגדה ויישובים בלתי מוכרים בדורות. לבסוף, המאפיין הרביעי של המדיניות המרחבית הישראלית הוא העדפה שיטית של יישובים יהודים בחלוקת תקציבים, בהשכעה בתשתיות ובפיתוח אזורי תעשייה. מארבעה מאפיינים אלו, המישקפים את עדמות ממשלות ישראל מאז 1948, נובע חלק גדול מן הערים החברתיים והכלכליים בין יהודים לפלשתינים בתחום המחוות השונות ובין המחוות.

אפשר לקבוע שככל שגדל יותר נתח הקבוצות המוחלשות במחוז – פלסטינים (במיוחד אם הם בדוים או שאינם אזרחים), חרדים, מהגרים ומזרחים – כך נמוכה יותר רמתו הסוציאו-אקונומית של המחו. הממצאים מהשנים 1995–2008 אינם מלמדים על צמצום שיטתי בפערים בין המחוות או בפערים בין יהודים לפלשתינים בתחום המחוות; ההפך הוא הנכון – ברוב המדיניות הפעරים בין יהודים לפלשתינים גדו דוקא. הפערים ביניהם בהשכלה גבוהה גדו בכל המחוות וכן גם הפערים בשיעור השתתפותם של גברים בכוח העבודה (אצל נשים, הפערים האדרירים בשיעורי השתתפות בעבודה נשאו יציבים ברוב המחוות). הסרגזיה התעסוקתית בקרבת גברים גdaleה במקצת. לבסוף, פערי ההכנסה למשך בית בין יהודים לפלשתינים גדו גם הם בחודות מאז שנות

¹⁹ הנתונים המוצגים בלוח 6 מתיחסים למוחוז המגורים ולא למוחוז מקום העבודה. בדרך כלל יוממות (commuting) ארוכה למקום העבודה מאפיינת עובדים מוגנים במשיחי יד יokers, שעבורם שוק העבודה הוא ארצי ולא מקומי. לא כך בישראל: במחוזות חיפה והצפון, שיורו הפלשתינים (רובם עובדי צווארן כחול) שעבדו מחוץ למוחוז מגוריהם היה גובה מזה של היהודים. הפעדר האצטמץ בין 1995 ל-2008. תושבי ירושלים והדרום נוטים יותר מאשר הקבוצות לעובד במוחוז מגוריהם, ואילו המתנכלים הם שיאנן היומיות: ב-2008 קרוב למחציתם עבדו בגבולות הקו הירוק ובירושלים (הנתונים אינם מוצגים כאן).

התשעים.²⁰ המدد היחיד שבו מתקיים שוויון בין יהודים לפלסטינים (להוציא את מחוז ירושלים) הוא שיעור הגברים העובדים בשירותי חינוך, בריאות ומינהל ציבורי, אך שוויון זה היה קיים כבר ב-1995 ואינו מלמד על שיפור מגמה.

זאת ועוד, השוויון בשיעור המועסקים בענפים כלכליים אלו, ששיכים ברובם לסקטור הציבורי, אינו מצביע על כך שהסקטור הציבורי פתוח להעסקת פלסטינים ואינו מפהה אותם לרעה. פלסטינים מודרים כמעט לגמרי מתעסוקה בחלק ממשרדי הממשלה ומן החברות המובילות בסktor הציבורי, שמעסיקות אלף עובדים, וביניהן חברות החשמל, התעשייה האוירית, רפאל, התעשייה הצבאית, רשות שדות התעופה ורשויות הנמלים. המצב דומה בחברות שעברו לאחרונה הפרטה, לדוגמה בא-על. בסktor הפרטי, שרוכו בבעלות יהודית, נראה שלפלסטינים קשה יותר לקבל עבודה מאשר בשירותים הציבוריים, אלא אם כן מדובר בעבודות צווארון כחול או בעבודות פשוטות אחרות. אחת הסיבות האפשריות לתופעה זו היא ההשכלה הנמוכה יחסית של הפלסטינים, אך נראה שהסיבה העיקרית היא אפליה פלסטינים בתעסוקה, הן מוסדית והן אינדיבידואלית.²¹

בשעה שהכלכלה הישראלית עברה מתusalem לשירותים ומתחשיות מסורתיות לתעשיות היי-טק, הפלסטינים נשארו מאחור. באופן אironוני, דווקא הסרגציה הלאומית בחינוך ובמגוריים היא שאפשרה לפלסטינים רבים לקבל משרות בהוראה ובמינימל ציבורי ביישובים הפלסטיינים. אך נראה שמספר המשרות הציבוריות הקיימות במובלעת הפלטינית אין מדקיקות את הביקוש; רוב הגברים הפלסטינים ממשיכים לעסוק בעבודות צווארון כחול, ורוב הנשים ממשיכות להישאר מחוץ לכוח העבודה או לטבול משינויי אבטלה גבויים בלבד.

במחוזות ירושלים ודרום מוגמות הגדיל בפערים בין יהודים לפלסטינים בולטות במיוון. מצמצם התעסוקתי שלגברים פלסטינים בירושלים, שנמדד ברמת הסרגציה התעסוקתית שלהם ובהדרותם היחסית ממשרות בסktor הציבורי, הוא האגרוע ביותר בישראל והורע בין 1995 ל-2008. גם במחוז הדרום גדלו הפערים בין יהודים לבדוים, לא רק בהשכלה, בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה ובשיעור אבטלה אלא גם בשיעור תמותת התינוקות. יzion שבשני מחוזות אלו – ירושלים ודרום – מקומות המשרות בשנים האחרונות מדיניות של הפקעת אדמות פלסטיניות והשתלטות עליהם (בשער המחווזות תחילה ההפקעה וההשתלטות הסתיים ברובו בשנות השמונים). בה בעת הן מתיחסות בנקשות יתרה לאוכלוסייה הפלטינית במחוזות אלו. ואכן, סביר להניח שמצוות התעסוקה החמור ביותר הוא בקרב בדוים המתגוררים בכפרים הבלתי מוכרים, ובקרוב כרבע מתושבי הפלסטיינים של ירושלים המתגוררים מעבר לגדר ההפרדה.

בניגוד חריף לנסיגה שחלה בשנים 1995–2008 במעטם הסוציא-אקונומי של הפלסטיינים בירושלים ובדרום המדינה, אצל המתנחלים היהודיים בגדר המערבית חלו בתקופה זו שיפורים משמעותיים, גם בהשוואה ליהודים במחוזות אחרים. אפשר לԶאת זאת למשל בשיעורי התעסוקה בסktor הציבורי, שהגידול החד ביותר בהם הוא בגדרה. דוגמה אחרת היא שיעור העובדים במשלחן יד יוקרטים, אשר בקרב מתנחלים הוא הגבוה ביותר. גם ההכנסה הממוצעת של משקי הבית

²⁰ לפי סקרי הכנסות, בשנים 1999–2011 ירדה הכנסה ממוצעת של משקי בית פלסטינים מ-69% ל-59% מההכנסה הממוצעת של משקי בית יהודים.

²¹ מעסיקים יהודים אינם מכחישים אפליה פלסטינית ואף מצדיקים אותה (Wolkinson, 1999).

בהתנהלות גבואה במיוחד.²² מנהלים רבים ערכו להתגורר בגדה לא מסיבות אידיאולוגיות אלא בשל הטבות כלכליות ודירות זול. נראה אפוא שבד בעם שחיקתה של מדינת הרווחה בתחוםי החקלאות היא מתחדשת בגדה המערבית (גוטוין, 2004) ומספקת שירותים רבים שכמעט אינם קיימים בגבולות הנקו הירוק, כמו נגישות לימוד קטנות יותר, חוגים והסעות לחוגים. אין ספק שהמתנחים יכולים להיות מרוזים מתקומות הסוציאו-אקונומית בעשורים הבאים לאחרונה. הצלחת המתנחים אינה מוגבלת למזרים סוציאו-אקונומיים. גידול האוכלוסייה החד ביותר מאז 1995 התרחש בהתנהלות גגדה ובקרבת הבודדים בדרכם. שיעור הגידול השנתי הממוצע של שתי קבוצות האוכלוסייה האלה עלה על 5%, לעומת מ-2%-3% אצל היהודים ופלסטינים נמוחות אחרים. גידול טבעי (ילודה פחותה תמותה) אחראי לרוב הגידול בקרב האוכלוסייה הצעירה של הבודדים והמתנחים, ששיעורי הילודה אצלם הם מן הגבוהים בעולם. אבל אצל האחרונים יש הבדל ממשמעותי בין שיעור הפרוון הכלול של הבודדים למתנחים: אצל הראשונים הוא ירד בחודות, ואילו אצל האחרונים הוא גובל בשיעור הנשים הפלסטייניות והיהודיות בישראל: השיעור ירד משמעותית אצל פלסטינים (לא רק בישראל אלא גם בקרב תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה)²³ ועלה במקצת אצל יהודיות. קשה להגיים בחשיבות ההשלכות של מגמות אלו על המרוץ הדמוגרפי בין היהודים לפלסטיינים. בטוחה הארוכת, אם המגמות הללו ימשכו, ישיגו היהודים רוב היהודי מוצהך לא רק בגבולות 1967 אלא גם בשטחים נרחבים של הגדה המערבית שאוטם מבקשים המתנחים ומפלגות הימין לספה לישראל.

מקורות

- אברבוך, א' ובני, ש' (2013). *אי שוויון בבריאות וההתמודדות איתו. ירושלים: מינהל תכנון אסטרטגי, משרד הבריאות.*
- azorli, l', aliai-siderman, g' and meri mdr, o' (2009). *שינוי שטחי שיפוט: האומנם סיוף כלכלי? ירושלים: מכון זון ליר בירושלים.*
- ашכנזי, א' (2013, 9 באוגוסט). העיר שחולקה לה יחדיו: מה חשובים בנ策ת עילית על הקמפני של ראש העיר. הארץ.
- ג'דרין, י' (2007). *אסטרטגייה לפיתוח התעסוקה בקרב הערבים בישראל: חזון הרחבות של המעדן הבינוני הערבי. חיפה: מוסד שמואל נאמן.*
- גוטוין, ד' (2004). הערות על היסודות המעודדים של הכיבוש. *תיאוריה וביקורת*, 24, 203-211.
- gilbar, g' (1987). *מגמות בהתפתחות הדמוגרפיה של ערבי ארץ ישראל 1870-1948*. קתדרה, 45, 43-56.

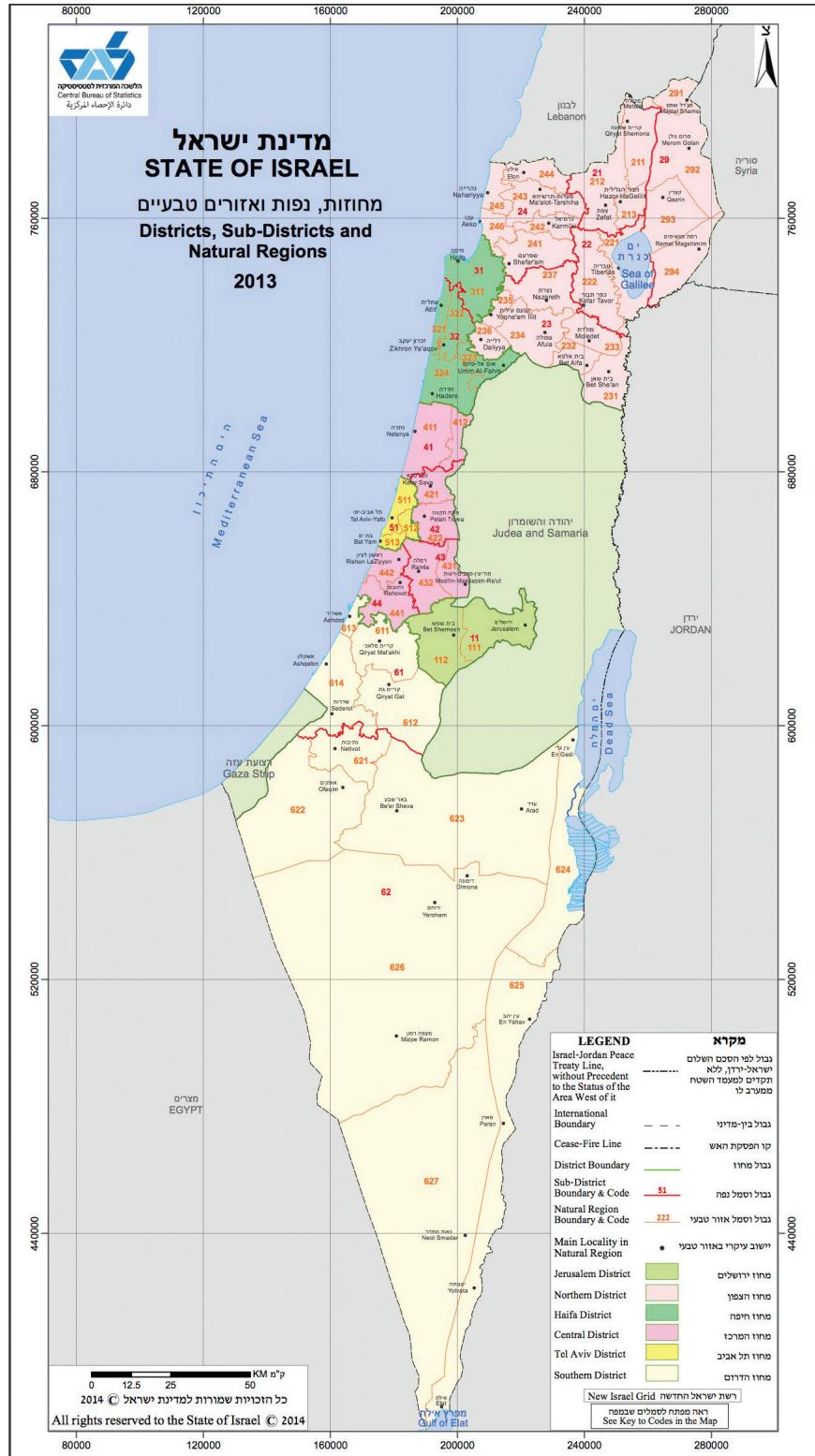
²² לפי סקר ההכנסות האחדון, שבין הכנסות בשנת 2011, הכנסת משק הבית החזינוית בקרב המתנחים גבואה יותר מן ההכנסה החזינוית של משקי בית יהודים בכל שאר המחוות, למעט מחוות המרכז.

²³ אין הסכמה על הרמה המדעית של הפרוון הכלול בגדה ורצועת עזה, אך המקורות הקיימים מצביעים על ירידה. לפי הלמ"ס הפלסטיני (PCBS, 2014), הפרוון הכלול בשטחים הכבושים (רצועת עזה, ירושלים המזרחית והגדה המערבית) ירד מ-6 ילדים לאישה ב-1997 ל-4.5-4.7 ילדים בשנת 2011-2013. לפי המחלקה הבינלאומית של מפקד האוכלוסין האמריקאי, בשנת 1997-2013 ירד הפרוון בגדה מ-4.76 ילדים לאישה ל-2.91.

- גليس, ר' (2009). "עכשו הם גם מתנהלים": המורפולוגיה האתנית של ההתקהלוויות. עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- זכורות (2006). **זכורות תרשייה**.
- חליל, א' (2011). פרוון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפני מידת הדתוות שלהן בשנים 1979–2009. סדרת ניירות עבודה מס' 60. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- חسن, מ' (2009). העיר ונשים פלسطיניות: המאבק על הזיכרון. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- טolidno, א', זסמן, נ', פריש, ר' וגולדבר, ד' (2009). השפעת גובה קצבות הילדים על פרוון היולדת. **מחקרים 101**. ירושלים: המוסד לביתוח לאומי.
- ישיב, ע' וקלינר כסיר, נ' (2011). נשים ערביות בשוק העבודה בישראל: מאפיינים וamenti מדיניות. **הרבון לכלכלה**, 58(1-2), 120–160.
- (2013). **שוק העבודה של ערביי ישראל: סקירת מאפיינים וחולופות למدينיות**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- הלמ"ס (2014). השנתון הסטטיסטי לישראל 65. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- (1998). השנתון הסטטיסטי לישראל 49. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- סיקרון, מ' (2004). דמוגרפיה: אוכלוסיות ישראל – מאפיינים ומגמות. ירושלים: כרמל.
- עבאם, ו' ואلون, ש' (2008). נידונים לחושך: סוגיות החשמל והחולמים הכרוניים בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. רופאים לזכויות אדם. **אוחז ב-3 ביוני 2015**.
- פלטיאל, א', ספולקר, מ', קורנילקון, א' ומלדוןדו, מ' (2012). תחזיות אוכלוסייה לישראל לטווח אורך: 2059–2009. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- Amara, A. & Yiftachel, O. (2014). Confrontation in the Negev: Israeli land policies and the indigenous Bedouin-Arabs. **Retrieved** June 3, 2015.
- Cohen, A., Dehejia, R., & Romanov, D. (2013). Financial incentives and fertility. *The Review of Economics and Statistics*, 95(1), 1–20.
- Cohen, Y. (2009). Migration patterns to and from Israel. *Contemporary Jewry*, 29, 115–125.
- Falah, G. (1993). Trends in the urbanization of Arab settlements in Galilee. *Urban Geography*, 14(2), 145–164.
- Forman, G. & Kedar, A. (2004). From Arab land to "Israel Lands": The legal dispossession of the Palestinians displaced by Israel in the wake of 1948. *Environment and Planning D: Society and Space*, 22(6), 809–830.
- Gordon, N. & Cohen, Y. (2012). Western interests, Israeli unilateralism, and the two-state solution. *Journal of Palestinian Studies*, XLI(3), 6–18.
- Hamdan, H. (2005, March). The policy of settlement and "Spatial Judaization" in the Naqab. *Adalah's Newsletter*, 11. **Retrieved** June 3, 2015.
- Kedar, A. & Yiftachel, O. (2006). Land regime and social relations in Israel. In H. de Soto and F. Cheneval (Eds.), *Realizing property rights: Swiss human rights book* (pp. 129–146). Zurich: Ruffer & Rub Publishing House.
- Kraus, V. (2002). *Secondary breadwinners: Israeli women in the labor force*. Santa

- Barbara: Praeger.
- Lewin-Espstein, N. & Semyonov, M. (1993). *The Arab Minority in Israel's Economy: Patterns of ethnic inequality*. Boulder: Westview Press.
- OECD (2010). *OECD Reviews of labor market and social policies: Israel*. Paris: OECD Publishing.
- Okun, B. (2013). Fertility and marriage behavior in Israel: Diversity, change, and stability. *Demographic Research*, 28, 457—504.
- PCBS (Palestinian Central Bureau of Statistics) (2014). Retrieved June 3, 2015.
- Rosenfeld, H. (1964). From peasantry to wage labour and residual peasantry: The transformation of an Arab village. In R. Manners (Ed.), *Process and Pattern in Culture: Essays in honor of Julian Steward* (pp. 211—234). Chicago: Aldine.
- Sa'di, A. & Lewin-Epstein, N. (2001). Minority labour force participation in the post-Fordist Era: The case of Arabs in Israel. *Work, Employment and Society*, 15(4), 781—802.
- Shalev, M. & Lazarus, A. (2013). The welfare state as an employer: An unacknowledged avenue of opportunity for Palestinian women in Israel. In N. Khattab & S. Miaari (Eds.), *Palestinians in the Israeli labour market: a multi-disciplinary approach* (Pp. 153—182). London: Palgrave Macmillan.
- Tzfadia, E. (2008). Geography and demography: Spatial transformations. In G. Ben Porat, Y. Levi, S. Mizrahi, A. Naor & E. Tzfadia (Eds.), *Israel Since 1980* (pp. 42—68). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolkinson, B. (1999). *Arab employment in Israel: The quest for equal employment opportunity*. Santa Barbara: Praeger.
- Yiftachel, O. (2006). *Ethnocracy: Land and politics of identify in Israel/Palestine*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- (2011). Encalve Citizenship: Palestinian Arabs in Israel. In N. Rouhana & A. Sabbagh (Eds.), *Palestine and Israel: Key Terms* (pp. 177—208). Haifa: Mada Center for Applied Research.
- Yonay, Y. & Kraus, V. (2014). The state vs. tradition: Israeli Palestinians and Middle Eastern Jewish women in the labor force. *Paper presented at the 110th ASA Annual meeting, San Francisco, August 16—19*.

מחוזות בישראל, 2013

מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, מס' 46, מפה 1.